

Samskrita Bharati Parichaya

Notes based on the Youtube playlist

Every Chapter will have

भाषाभ्यासः	अनुवादपद्धतिः	सुभाषितम्
सन्धिः	काव्यकथा	उक्तयः
पदसङ्ग्रहः	चाटुश्लोकः	व्यावहारिकशब्दावली
अन्वयक्रमः	समस्या	सङ्ग्राह्यविषयाः

भाषाभ्यासः

विशेषण-विशेष्य

यल्लिङ्गं यद्वचनं या च विभक्तिः विशेष्यस्य ।

तल्लिङ्गं तद्वचनं सा च विभक्तिः विशेषणस्यापि ॥

अर्थः – विशेष्यस्य यत् लिङ्गं, यत् वचनं या विभक्तिः भवति, तत् लिङ्गं तत् वचनं सा च विभक्तिः विशेषणस्यापि भवति ।

Both are in same वचन , लिंग, विभक्ति

Default रूप of विशेषण is different e.g

चतुर => चतुरः, चतुरा, चतुरं

सुंदर => सुंदरः, सुंदरी, सुंदरं

Accordingly they will have विभक्ती as per माला and नदी

पदम्	पुं	स्त्री	नपुं
कृश	कृशः	कृशा	कृशम्
कठोर	कठोरः	कठोरा	कठोरम्
मलिन	मलिनः	मलिना	मलिनम्
हरित	हरितः	हरिता	हरितम्
धैर्यवत्	धैर्यवान्	धैर्यवती	धैर्यवत्
सत्यवत्	सत्यवान्	सत्यवती	सत्यवत्
बुद्धिमत्	बुद्धिमान्	बुद्धिमती	बुद्धिमत्

गुणवाचकम्	सुन्दर उत्तम	चञ्चल वीर	स्थूल नूतन	रिक्त लघु
वर्णवाचकम्	रक्त केसर	पीत हरित	नील धूसरः	श्वेत पाटल
सङ्घावाचकम्	एक द्वि	त्रि चतुर्	पञ्च सप्त	दश पञ्चदश
सर्वनाम	तत् एतत्	सर्व इदम्	किम् अन्य	इतर उभ
क्रियाविशेषणम्	शीघ्रम्	मन्दम्	उच्चैः	नीचैः

सङ्घा	पुं	स्त्री	नपुं
एक	एकः	एका	एकम्
द्वि	द्वौ	द्वे	द्वे
त्रीणि	त्रयः	तिस्रः	त्रीणि
चत्वारि	चत्वारः	चतस्रः	चत्वारि
पञ्च	पञ्च	पञ्च	पञ्च
षट्	षट्	षट्	षट्
दश	दश	दश	दश

सन्धि

Phonetic transformation while joining the **sounds** (not script based).

संहिता closeness between sounds

संधिकार्य change in resultant sound due to संहिता

If new sound comes in place then that's called 'आदेशा/शत्रु', for coming of a new sound, it's called 'आगमा', if sound disappears it's called 'लोप'

➤ **आदेशः** - विद्यमानं वर्ण वर्णसमुदायं वा निवर्त्य तस्य स्थाने

आगतः वर्णः वर्णसमुदायः वा आदेशः इत्युच्यते ।

'आदेश' refers to a new sound or group of sound which is replacing one or more sounds.

➤ Since it removes an old sound and occupies its place, there is an adage – “शत्रुवदादेशः”

- **आगमः** - स्थितानां वर्णानां मध्ये आगतः नूतनः वर्णः आगमः ।
आगम refers to a new sound arising among existing letters.
- In case of आगम, all the old sounds remain intact.
There is the addition of a new sound in between.
- **लोपः** - पूर्व दृष्टस्य अदर्शनं लोपः ।
लोप is deletion.
- It is the process by which a sound which was seen earlier, is not seen now (has disappeared).

सम् + धा - एकत्र करणे - पूर्वपद का अन्तिम वर्ण + उत्तरपद का पहिला वर्ण

स्वरसन्धिः	व्यञ्जनसन्धिः	विसर्गसन्धिः
यण्सन्धिः	श्रुत्वसन्धिः	परस्वर्णसन्धिः
यान्तवान्तादेशसन्धिः	ष्ट्रुत्वसन्धिः	छत्वसन्धिः
सवर्णदीर्घसन्धिः	अनुनासिकसन्धिः	पूर्वस्वर्णसन्धिः
गुणसन्धिः	जश्वसन्धिः	ङमुडागमसन्धिः
वृद्धिसन्धिः	चत्वसन्धिः	तुगागमसन्धिः
पूर्वरूपसन्धिः	अनुस्वारसन्धिः	सत्वसन्धिः
पररूपसन्धिः		

स्थानी – It is the letter or group of letters which gets replaced by आदेश. Represented in **Red** colour.

निमित्तम् – It is the letter or letters which should be present for a Sandhi to occur. Represented in **Blue** colour.

आदेशः – It is the letter or group of letters which is replacing one or more letters. Represented in **Green** colour.

आगमः – It is the letter which is added which doesn't replace any letter. Represented in **Purple** colour.

स्वरसन्धि

अच्चसन्धिः

	अ	इ	उ	ऋ	लृ	ए	ओ	ऐ	औ
अ	आ	ए	ओ	अर्	अल्	ऐ	औ	ऐ	औ
इ	य्	ई	य्						
उ	व्	व्	ऊ	व्	व्	व्	व्	व्	व्
ऋ	र्	र्	र्	ऋ	ऋ	र्	र्	र्	र्
लृ	ल्	ल्	ल्	ऋ	ऋ	ल्	ल्	ल्	ल्
ए	अय्								
ओ	अव्								
ऐ	आय्								
औ	आव्								

सर्वर्णदीर्घसन्धी

अ/आ + अ /आ = आ

ई/ई + ई / ई = ई

उ/ऊ + उ/ऊ = ऊ

पूर्ववर्णः		परवर्णः		आदेशः
अ / आ	+	अ / आ	=	आ
इ / ई	+	इ / ई	=	ई
उ / ऊ	+	उ / ऊ	=	ऊ
ऋ / ॠ / लू	+	ऋ / ॠ / लू	=	ऋ

अत्र

पूर्व-परवर्णयोः
स्थाने दीर्घवर्णस्य
आदेशः

गुण - संधी

अ / आ + इ / ई = ए

अ / आ + उ / ऊ = ओ

अ / आ + ॠ / ॠ = अर्

पूर्ववर्णः		परवर्णः		आदेशः
अ / आ	+	इ/ई	=	ए
	+	उ/ऊ	=	ओ
	+	ऋ/ॠ	=	अर्
	+	लू	=	अल्

अत्र

पूर्व-परवर्णयोः
स्थाने गुणस्य
आदेशः

वृद्धि- संधी

अ/आ + ए/ऐ = ऐ

अ/आ + ओ / औ = ओौ

पूर्ववर्णः		परवर्णः		आदेशः
अ / आ	+	ए / ऐ	=	ऐ
	+	ओ / औ	=	औ

ऐ
औ

अत्र
पूर्वपरवर्णयोः
स्थाने वृच्छेः
आदेशः

यण्- संधी

इ/ई + विजातिय स्वर = य्

उ/ऊ + विजातिय स्वर = व

ऋ / ॠ + विजातिय स्वर = र

पूर्ववर्णः		परवर्णः		आदेशः
इ / ई	+		=	य्
उ / ऊ	+		=	व्
ऋ / ॠ	+	असवर्णस्वरः	=	र्
ल्	+		=	ल्

अत्र पूर्ववर्णस्य
स्थाने आदेशः

अयवायाव- संधी

ए + स्वर = अय्

ऐ + स्वर = आय्

ओ + स्वर = अव

औ + स्वर = आव्

ए/ओ + अ = s

पूर्ववर्णः		परवर्णः		आदेशः
ए	+		=	अय्
ऐ	+		=	आय्
ओ	+		=	अव्
औ	+		=	आव्

स्वरः

अत्र पूर्ववर्णस्य
स्थाने आदेशः

पूर्वरूप- संधी

पूर्ववर्णः		परवर्णः		आदेशः
पदान्ते 'ए'	+		=	ए
पदान्ते 'ओ'	+	अ	=	ओ

अत्र
पूर्व-परवर्णयोः
स्थाने पूर्वरूपस्य
आदेशः

अयम्
अयादिसन्धेः
अपवादः

पररूप - संधी

पूर्ववर्णः		परवर्णः		आदेशः
अ (उपसर्गस्य अन्तः)	+	ए (धात्वादिः)	=	ए
	+	ओ (धात्वादिः)	=	ओ

अत्र
 पूर्व-परवर्णयोः
 स्थाने पररूपस्य
 आदेशः

प्रकृतिभाव - संधी

पूर्ववर्णः		परवर्णः		
(पदान्त) अ, आ, इ, ई, उ, ऊ, ऋ, ऋू, ल	+	ऋ	=	No change

व्यञ्जनसन्धि

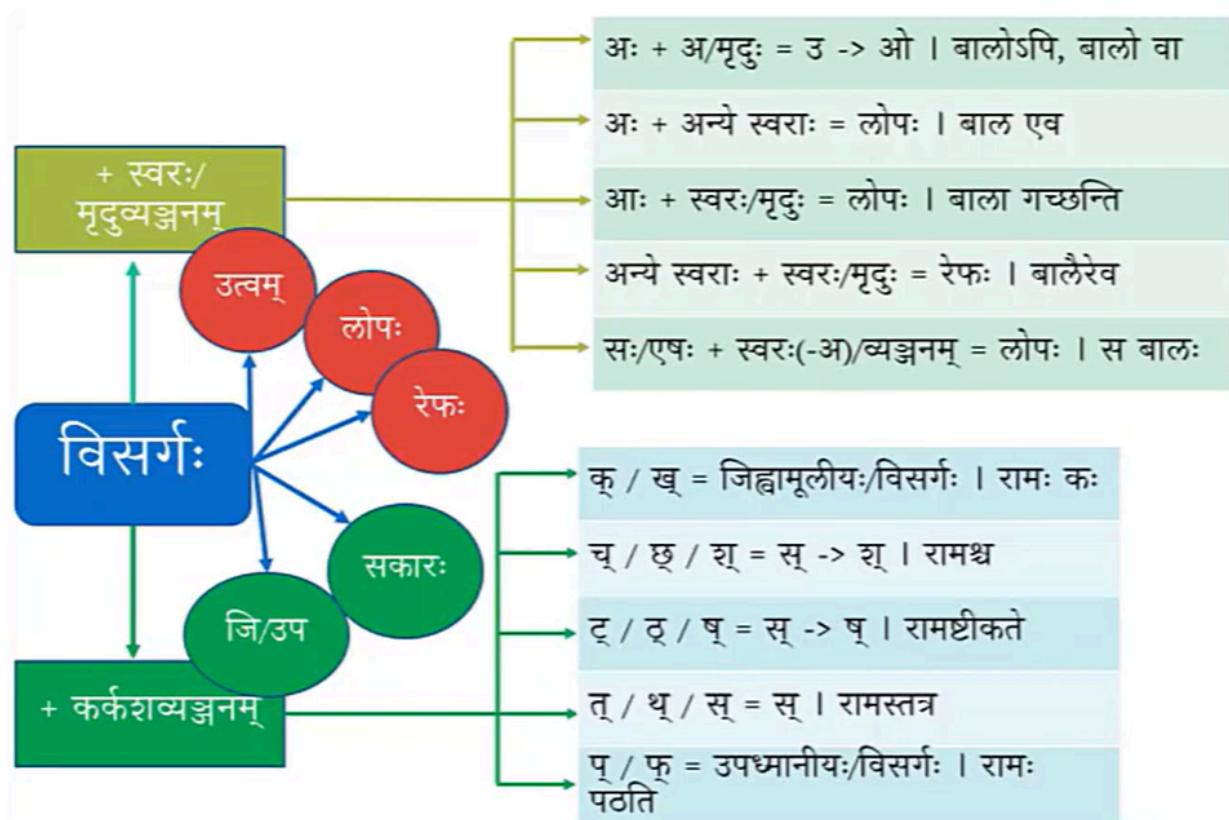
व्यञ्जन + व्यञ्जन

	वर्गस्य १,२, श्,ष्,स् =	वर्गस्य १ (चतुर्त्वसन्धिः)
वर्गीयव्यञ्जनम् +	स्वराः, वर्गस्य ३,४,५, य्,व्,र्,ल् =	वर्गस्य ३ (जश्त्वसन्धिः)
	वर्गस्य ५ =	वर्गस्य ५ (अनुनासिकसन्धिः)
सकारः / तवर्गः +	श् / चवर्गः =	श् / चवर्गः (श्वुत्वसन्धिः)
	ष् / टवर्गः =	ष् / टवर्गः (ष्टुत्वसन्धिः)
तवर्गः +	ल् =	ल् / लँ (परसवर्णसन्धिः)
म् +	व्यञ्जनम् =	अनुस्वारः (अनुस्वारसन्धिः)
अनुस्वारः +	वर्गीयव्यञ्जनम् =	वर्गस्य ५ (परसवर्णसन्धिः)
	य्,व्,ल् =	यँ,वँ,लँ (परसवर्णसन्धिः)

(वर्गीयव्यञ्जनाः - अनुनासिकाः) +	ह् =	वर्गस्य ४ (पूर्वसर्वांसन्धिः)
वर्गस्य १ +	श् =	छ् (छत्वसन्धिः)
हस्वस्वरः + ड्/ण्/न् +	स्वरः =	ड्/ण्/न् (डंमुडागमसन्धिः)
स्वराः +	छ् =	च् (तुगागमः)

विसर्गसन्धि

विसर्ग (ः)

प्रयोग

कर्तरि (Active) कर्तुं प्रधान
कर्मणि (Passive) कर्म प्रधान
भावे (Impersonal) भाव प्रधान

कुम्भकारः घटं करोति => कर्तुः प्रधान्यम् => कर्तरि, क्रियापद changes according to कर्ता, कुम्भकराः ..
कुर्वन्ति

कुम्भकारेण घटः क्रियते => कर्मणः प्रधान्यम् => कर्मणि, क्रियापद changes according to कर्म, घटाः ..
क्रियन्ते

पुष्पाणि विकसन्ति => क्रियायाः प्रधान्यम् => भावे

कर्तरिप्रयोगः

कर्तृपदं प्रथमाविभक्तौ भवति ।

कर्मपदं द्वितीयाविभक्तौ भवति ।

क्रियापदं कर्तृपदानुगुणं भवति ।

क्रियापदं परस्मैपदि आत्मनेपदि
वा भवितुमर्हति ।

कर्मणिप्रयोगः

कर्तृपदं तृतीयाविभक्तौ भवति ।

कर्मपदं प्रथमाविभक्तौ भवति ।

क्रियापदं कर्मपदानुगुणं भवति ।

क्रियापदम् आत्मनेपदी एव ।

प्रयोगः

कर्तृपदम्

कर्मपदम्

क्रियापदम्

प्राधान्यम्

कर्तरिप्रयोगः

प्रथमा
विभक्त्यन्तम्

द्वितीया
विभक्त्यन्तम्

परस्मैपदिनि / आत्मनेपदिनि
कर्तृपदम् अनुसरति ।

कर्तुः

कर्मणिप्रयो
गः

तृतीया
विभक्त्यन्तम्

प्रथमा
विभक्त्यन्तम्

आत्मनेपदिनि एव।
कर्मपदम् अनुसरति ।
मध्ये यकारः

कर्मणः

भावे प्रयोगः

तृतीया
विभक्त्यन्तम्

न भवति

आत्मनेपदिनि भवति ।
प्रथमपुरुष-एकवचने एव
भवति । मध्ये यकारः ।

क्रियायाः

प्रयोग परिवर्तनम्

For परस्मै पद

धातु + य (for 1,4,6,10 गण) + आत्मनेपद प्रत्ययः

खादति => खाद् + य _ ते => खाद्यते

For आत्मनैपदी

धातु + य (for 1,4,6,10 गण) + आत्मनेपद प्रत्ययः

यतते => यत् + य + ते => यत्यते

वर्तमान काळ

उदाहरणम् - कर्तरिप्रयोगः --

कर्मणिप्रयोगः

1

Step 2

Step 1

1.1

2.1

1.1

कर्तृपदम्

कर्मपदम्

क्रियापदम्

प्रयोगः	कर्तृपदम्	कर्मपदम्	क्रियापदम्	परस्मैपदिनि / आत्मनेपदिनि	प्रथम
कर्तरिप्रयोगः	प्रपाम्	द्वितीया	प्रथम	भवति।	कर्तृपदम् अनुसृति।
कर्मणिप्रयोगः	विभक्त्यतम्	विभक्त्यतम्	विभक्त्यतम्	आत्मनेपदिनि एव भवति।	कर्मणिपदम् अनुसृति। मध्ये यक्षः।
भावे प्रयोगः	तृतीया	प्रथमा	विभक्त्यतम्	न भवति	आत्मनेपदिनि भवति।
	विभक्त्यतम्			प्रथमपदम् एकवर्तने एव भवति।	क्रियापदम् भवति। मध्य यक्षः।

बालः पाठं पठति

अतः कर्तौरे-प्रयोगः
कर्मणि-प्रयोगः

Step 3

3.1

1.1

1.1

पद् + य + ते

बालेन

पाठः

पठ्यते

पद् + य + ते

High School Sanskrit Grammar Made Easy- Vid.Venkatasubramanian P

sanskritgrammar.vyoma@gmail.com
www.sanskritfromhome.in

उद्घारणम् - कर्तरिप्रयोगः --

कर्मणिप्रयोगः

2

प्रयोगः	कर्तृपदम्	कर्मपदम्	क्रियापदम्	प्राप्तान्
कर्तीप्रयोगः	प्रयत्ना विभवत्तम्	द्वितीया विभवत्तम्	परस्परेविदि / आनन्देविदि कर्तृपदम् लुभते !	कर्तुः
कर्मप्रयोगः	तृतीया विभवत्तम्	प्रथमा विभवत्तम्	आनन्देविदि भवते ! कर्मपदम् अनुसरते ! मध्य पदम्	कर्मणः
क्रियाप्रयोगः	तृतीया विभवत्तम्	न भवति	आनन्देविदि भवते ! प्रमुखतया एव विभवत्तम् अनुसरते ! विभवत्तम् भवति ! मध्य पदम्	क्रियापदम्

बालौ पाठं पठतः

अतः कर्तोर-
प्रयोगः

Step 3

Samskrutam . Sanskriti . Sanskrab

sanskritgrammar.vyoma@gmail.com High School Sanskrit Grammar Made Easy- Venkatasubramanian P www.sanskritfromhome.in

उद्घारणम् - कर्तरिप्रयोगः --

कर्मणिप्रयोगः

6

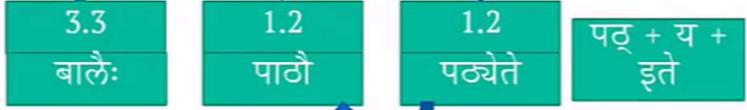

प्रयोगः	कर्तृपदम्	कर्मपदम्	क्रियापदम्	प्राप्तान्
कर्तीप्रयोगः	प्रयत्ना विभवत्तम्	द्वितीया विभवत्तम्	परस्परेविदि / आनन्देविदि कर्तृपदम् लुभते !	कर्तुः
कर्मप्रयोगः	तृतीया विभवत्तम्	प्रथमा विभवत्तम्	आनन्देविदि भवते ! कर्मपदम् अनुसरते ! मध्य पदम्	कर्मणः
क्रियाप्रयोगः	तृतीया विभवत्तम्	न भवति	आनन्देविदि भवते ! प्रमुखतया एव विभवत्तम् अनुसरते ! विभवत्तम् भवति ! मध्य पदम्	क्रियापदम्

बालः पाठौ पठन्ति

अतः कर्तोर-
प्रयोगः

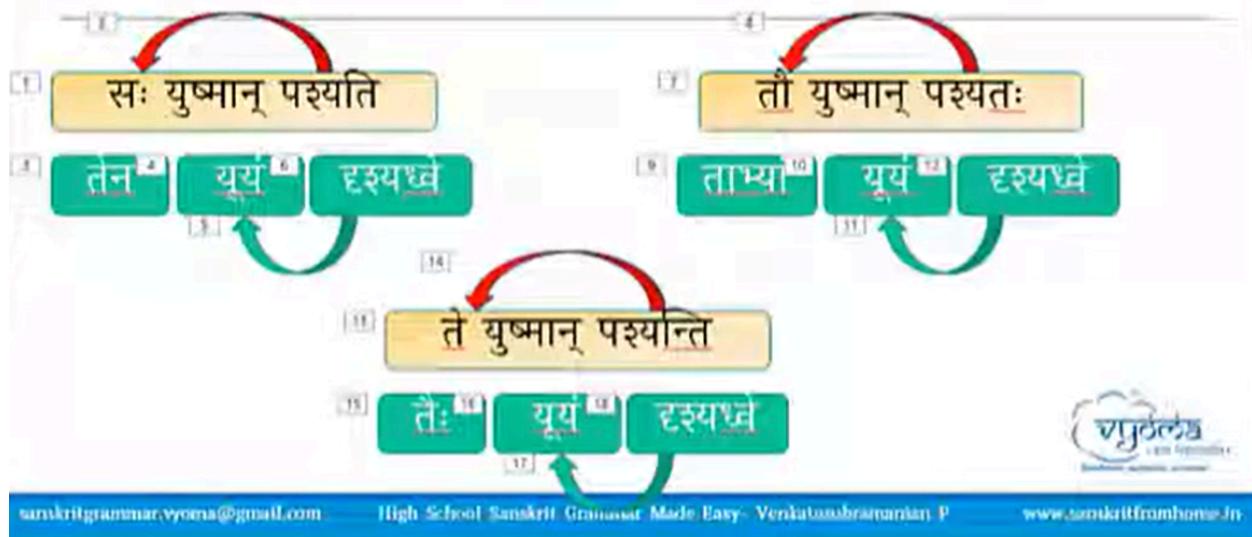
Step 3

Samskrutam . Sanskriti . Sanskrab

sanskritgrammar.vyoma@gmail.com High School Sanskrit Grammar Made Easy- Venkatasubramanian P www.sanskritfromhome.in

कर्तरि --- कर्मणि (मध्यम-पुरुषस्य)

अभ्यासः - ४ - प्रयोगपरिवर्तनं कुरुत
(लट् - लकारः - कर्तरि - कर्मणि)

❖ अहं कार्यं करोमि ।	मया कार्यं क्रीयते
❖ नृपः शत्रुं हन्ति ।	नृपेण शत्रुः हन्यते
❖ सर्वे ईश्वरं पूजयन्ति ।	सर्वैः ईश्वरः पूज्यते
❖ सः रूपयकाणि गणयति	तेन रूप्यकाणि गण्यन्ते
❖ त्वं मातरं सेवसे ।	त्वया माता सेव्यते

प्रारंभिक	वर्तीपदम्	वर्तीपदम्	क्रियापदम्	प्रापान्वय
कर्तीत्रिधरणे:	प्रथमा विभक्तवन्नम्	द्वितीया विभक्तवन्नम्	परस्मैवर्थिनि / आमन्वेषदिवि कर्तृपदम् अनुसरतो ।	कर्तुः
कर्तीत्रिधरणे:	तृतीया विभक्तवन्नम्	प्रथमा विभक्तवन्नम्	अप्रापान्वयिनि एव । कर्तृपदम् अनुसरतो । मध्य पूरको ।	कर्मणः
आवे द्वयोः	सुनिया विभक्तवन्नम्	न भवति	आमन्वेषदिवि भवति । प्रथमपदम्-एकवचनं एव भवति । माम यक्षाः ।	क्रियाः
सर्वैः ईश्वरः पूज्यते	तेन सूख्यकाणि गण्यन्ते	त्वया माता सेव्यते		

अभ्यासः - ४ - प्रयोगपरिवर्तनं कुरुत (लट् - लकारः - कर्तरि - भावे)

- ❖ यूं हस्थ ।
- ❖ त्वं रोदिषि
- ❖ छात्रा तिष्ठति।
- ❖ वाटिकायां पुष्णं विकसति।
- ❖ अहं वैकुण्ठे शये।

युष्माभिः हस्यते
त्वया रुद्यते ?
छात्रया स्थीयते
वाटिकायां पुष्णेण विकस्यते
मया वैकुण्ठे शय्यते

भूतकाले

कर्तरिप्रयोगः

- क्तवतु प्रत्ययः
पठितवान्/पठितवती
- लङ्-लकारः
अपठत्

- लङ्-लकारे सोपसर्गधातुप्रयोगे
सन्धिकार्यम्

प्रापठत्, अवागच्छत्, अन्वगच्छत्

भूतकालः

कर्मणिप्रयोगः

- क्तप्रत्ययः
पठितः/ पठिता/ पठितम्
- लङ्-लकारः
अपठ्यत
- लङ्-लकारे सोपसर्गधातुप्रयोगे
सन्धिकार्यम्
- प्रापठ्यत, अवागम्यत, अन्वगम्यत

कर्मणि - भूतकाले (भूतकृदन्तः)

पठ् धातुः

पठति   पठितव्यम्
पठ्यते   पठनीयम्
पठिष्यति

पठितः
पठिता
पठितम्

पठन्   पठित्वा
पठन्ती   प्रपञ्च
पठितुम्

बालकेन श्लोकः पठितः । बालकः श्लोकं पठितवान् ।
पुरुषेण कार्यालयः गतः । पुरुषः कार्यालयं गतवान् ।
मातामह्या कथा उक्ता । मातामही कथाम् उक्तवती ।
तया पुस्तकं दृष्टम् । सा पुस्तकं दृष्टवती ।

कर्मणि - भूतकाले (लङ्-लकारः)

कर्तरिप्रयोगः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अपठत्	अपठताम्	अपठन्
मध्यमपुरुषः	अपठः	अपठतम्	अपठत
उत्तमपुरुषः	अपठम्	अपठाव	अपठाम

बालः ग्रन्थम् अपठत् ।
छात्रः विद्यालयम् अगच्छत् ।
कपि: फलम् अखादत् ।
बुद्धिमती वादम् अकरोत् ।
सा गीतम् अशूणोत् ।

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अपठ्यत	अपठ्येताम्	अपठ्यन्त
मध्यमपुरुषः	अपठ्यथाः	अपठ्येथाम्	अपठ्याध्यम्
उत्तमपुरुषः	अपठ्ये	अपठ्यावहि	अपठ्यामहि

बालेन ग्रन्थः अपठ्यत ।
छात्रेण विद्यालयः अगम्यत ।
कपिना फलम् अखाद्यत ।
बुद्धिमत्या वादः अक्रियत ।
तया गीतम् अश्रूयत ।

लङ्-लकारे सोपसर्गधातुप्रयोगः

प्रतिगच्छति - प्रति + गच्छति

प्रति + अगच्छत्

प्रत्यगच्छत्

प्रतिगम्यते - प्रति + गम्यते

प्रति + अगम्यत

प्रत्यगम्यत

लट्

लङ्

सन्धिकार्यम्

लट्

लङ्

सन्धिकार्यम्

कर्तरि

प्रत्यगच्छत्

कर्मणि

प्रत्यगम्यत

अप्रत्यगच्छत्, अप्रत्यगम्यत

लोट लकार

कर्मणि - लोट्-लकारः

कर्तरिप्रयोगः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पठतु, पठतात्	पठताम्	पठन्तु
मध्यमपुरुषः	पठ, पठतात्	पठतम्	पठत
उत्तमपुरुषः	पठानि	पठाव	पठाम

सेवकः गृहं गच्छतु ।
 सीता ग्रन्थं पठतु ।
 बालः रसं आस्वादयतु ।
 भवन्तः कार्यं कुर्वन्तु ।
 वयं चित्राणि पश्याम ।

कर्मणिप्रयोगः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पठ्यताम्	पठ्येताम्	पठ्यन्ताम्
मध्यमपुरुषः	पठ्यस्व	पठ्येथाम्	पठ्यध्वम्
उत्तमपुरुषः	पठ्यै	पठ्यावहै	पठ्यामहै

सेवकेन गृहं गम्यताम् ।
 सीतया ग्रन्थः पठ्यताम् ।
 बालेन रसः आस्वाद्यताम् ।
 भवद्विः कार्यं क्रियताम् ।
 अस्माभिः चित्राणि दृश्यन्ताम् ।

सुभाषितानि

Explanation

Questions

- Explain meaning of the subhashita
- Who/What type of questions

चाटू ९लोकः

व्यावहारिकशब्दावली

कथा

प्रहेलिका

Questions

संग्राह्य विषयाः ९लोकाः देवता स्तुति

Questions

- Write shloka on <deity>
- Explain the shloka.

संस्कृत वाङ्मय परिचयः

Questions

References

- Pravesha gDoc Notes ([ref](#))
- Highschool Sanskrit gDoc Notes ([ref](#))
- Pravesh Patha ([ref](#))
- Sanskrit with Shevadhi ([ref](#))
- Parichaya - Vyoma ([ref](#))
- Parichaya - DBJ College ([ref](#))
- Parichaya - Anuj Valmiki ([ref](#))
- Parichaya - Vanisri Ragupati ([ref](#))
- Parichaya - Samskrita Shikshanam ([ref](#))